

UOT 94

1926-1956-CI İLLƏRDƏ TÜRKİYƏNİN İRAQ SİYASƏTİ VƏ MOSUL PROBLEMI

Ülviyyə BAYRAMOVA*

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 4 noyabr 2023; çapa qəbul edilmişdir: 2 dekabr 2023; online-da çap edilmişdir: 25 dekabr 2023.

Received: 4th of November, 2023; accepted: 2th of December, 2023; published online: 25th of December, 2023.

Açar sözlər: *Mosul, İraq, Mustafa Kamal Atatürk, İsmət Paşa, Türkiyə, İngiltərə, müharibə, sülh*

Giriş

1926-1956-cı illərdən bu günə qədər Türkiyənin xarici siyasətinin ən mühüm problemlərindən biri, İraqın müstəqilliyi və ərazi bütövlüyü olmuşdur. Bölgədə sürətlə siyasiləşən və Türkiyənin ərazi bütövlüyünü təhdid edən separatçı kürd hərəkatına qarşı təhlükəsizlik tədbirlərinin hazırlanması, Mosul probleminin mərkəzində Türkiyənin xarici siyasətinin əsas təyinedicisi olub və bundan sonra da olacaqdır. Ona görə də, Türkiyə üzləşdiyi təhlükəsizlik problemlərini həll etmək üçün regional və beynəlxalq ittifaqlara üz tutdu. Belə ki, Türkiyə dostluq, əməkdaşlıq və qarşılıqlı etimad mühitinin qorunması çərçivəsində regionda tarixi təyinedici rolunu qoruyub saxlamağa çalışıb. Xüsusilə, Türkiyə-İraq əlaqələrinin inkişafı bu siyasətin davam etdirilməsində mühüm yer tutmuşdur.

Türkiyənin xarici siyasətinin strategiyası, prinsipləri, məqsəd və vəzifələri, bir çox müxtəlif tarixi, geostrateji və ideoloji amillərin təsiri altında formalaşmışdır. Osmanlı İmperiyasının süqutu zamanı xarici siyasətdən, Qurtuluş Döyüşünün görkəmli diplomatiyasından, Cümhuriyyətin qurulması zamanı siyasi elitanın fəlsəfi mövqeyindən və prinsiplərindən çıxardığı dərslər, Türkiyənin beynəlxalq səviyyədə bərabərhüquqlu suveren dövlət kimi tanınmasını təmin etməklə yanaşı, həm də müstəqil dövlət kimi tanınmasını təmin etmiş, xarici siyasətin əsas prinsiplərini də müəyyən etmişdir. Bu prinsiplərə “status-kvo” və “qərbçilik” prinsipləri daxildir. Bu prinsiplər iki əsr davam edən müharibələrdən, xüsusilə, Osmanlı İmperiyasının I Dünya Müharibəsinə daxil olmasından etibarən Türkiyənin siyasi təxribatlarının aradan qaldırılması, sülh və mehriban qonşuluq münasibətləri üzrə yaşanmış dərslər əsasında hazırlanmışdır [6, s. 11–12].

1. Türkiyə Cümhuriyyətinin qurulmasından sonrakı regional siyasi vəziyyət

1923-cü ildə Mustafa Kamal Paşanın başçılığı ilə qurulan Türkiyə Cümhuriyyəti siyasətdə “yurdda sülh, cahanda sülh” prinsipinə əsaslanmışdır. Türk siyasətçiləri də qeyd edirlər ki, bu heç də xarici siyasətdə passivlik deyil. Onlar bunu belə izah edirlər ki, hər bir dövlət öz milli maraqlarını rahat bir şəkildə həyata keçirmək, rifaha sahib olmaq üçün sülh şəraitində yaşamalıdır. Daxili həyatda sülhün mövcudluğu hər bir dövlətə lazımdır. “Yurdda sülh, cahanda sülh” prinsipini öz xarici siyasətinin devizinə çevirən Türkiyənin qonşu və region ölkələrində sülhün bərqərar olmasında maraqlı tərəf kimi görünməsi, daha çox onun milli-subyektiv maraqlarından irəli gəlir [2, s. 37-38].

“Soyuq müharibə”nin bitməsi, SSRİ-nin dağılması ilə dünyanın siyasi tarazlığı yenidən qurulmağa başladı. “Soyuq müharibə”nin başa çatması Türk xarici siyasətinə həm müsbət, həm də mənfi yöndə təsir etmişdir. Avropa inteqrasiyası prosesində əhəmiyyətli itkiyə məruz qalan Türkiyə, bir tərəfdən də SSRİ-dən sonra qeyri-sabit bir Avrasiya coğrafiyasında ciddi təhlükəsizlik problemləri olan bir bölgə ilə qonşu olmuşdur. Digər tərəfdən isə daha çox yeni post-sovet türkdilli

* doktorant, Bakı Dövlət Universiteti
e-mail: bayramova.ulviyya@inbox.ru

dövlətləri ilə əlaqədar olaraq ortaya çıxan fürsətlər, xarici siyasətdə Türkiyəyə yeni seçənlər vermişdir. “Soyuq müharibə”dən sonrakı dövrdə istər təhlükəsizlik problemləri, istərsə də yeni mənfəətlər əsasında Türk siyasətçiləri siyasi-strateji, iqtisadi və mədəni sahələri özündə birləşdirən yeni regional siyasət qurdular.

Bu ərəfdə Türkiyənin iki böyük köhnə düşməni Fransa Suriyaya, İngiltərə isə İraqa “müdafiəçi” kimi hakimiyyət edirdi. Eyni zamanda, Mosul məsələsi Türkiyə ilə İngiltərə arasında gərginliyin artmasına səbəb olub. Belə ki, 1925-ci il dekabrın 17-də imzalanan Türk-Sovet birliyinin dostluq və bitərəflik müqaviləsinin əsas səbəbi cənubdakı böyük dövlət təzyiqini tarazlaşdırmaq idi. Moskvanın daxili depressiyalarla üzləşdiyi bu dövrdə, Ankaranın Qərblə açıq münasibəti Sovet xarici siyasətini müəyyən mövqedə dəstəkləməsinə səbəb olmuşdur. Türkiyə İraq və Suriyada ictimai rəyi qazanmaq üçün bu iki ölkədə mandat statusunun bitməsinə hər fürsətdə təkrar edirdi. Xarici İşlər Naziri Tofiq Rüşti Arasın 1926-cı ildə Məkkədə çağırılan İslam Millətləri Konfransında iştirakı da ərəb dünyasını, xüsusilə ərəb qonşularını ələ keçirmək cəhdi idi [1, s. 466-482].

Digər tərəfdən, ərəb ziyalıları Türkiyənin bu yanaşmalarına həm təəccüb, həm də şübhə ilə yanaşırdılar. 400 illik Osmanlı idarəçiliyindən geridə qalan təəssürlərə görə, respublikaçıların yeni siyasət tətbiq etmədiklərinə əmin deyildilər. Xüsusilə, Suriyalılar Hələb və Hatayın, İraqlılar isə Mosulun gələcəyindən narahat idilər.

İraqdakı ərəb millətçilərinin reaksiyasını azaltmaq məqsədilə ingilislər, 1920-ci ilin iyulunda fransızların Suriya krallığından çıxardıqları Şərif Hüseyin oğlu Feysəli Bədata dəvət etmiş və 1921-ci il iyulun 11-də Feysəlin İraqın qanuni hökmdarı olmağına qərar vermişlər. Saxta plebisitdən sonra, 18 avqust 1921-ci ildə Feysəlin seçkilərdə böyük üstünlüklə qalib gəldiyi elan edilmişdir. Krallığa gətirilən I Feysəlin tacqoyma mərasimi, 1921-ci il avqustun 23-də keçirilmiş və yeni krallığın adı Mesopotamiyadan İraqa dəyişdirilmişdir. Bu dəyişiklikdən və İngiltərənin cəhdlərindən sonra, 1922-ci il oktyabrın 10-da imzalanan İngiltərə-İraq müqaviləsi ilə mandat idarəsinin şərtləri təsdiq edilmiş, əcnəbilərin İraqdakı qanuni hüquqları və İngiltərənin maraqları təmin edilmişdir.

TBMM Hökuməti və Mustafa Kamal Atatürk, İngiltərə tərəfindən İraqda mandat idarəsinin qurulması əsnasında, “Mudros” barışıq müqaviləsindən sonra beynəlxalq hüquqa zidd olaraq işğal edilmiş və Milli Paktın sərhədləri daxilində olan Mosul vilayətini (Mosul, Kərkük və Süleymaniyyə Sancağı) geri almaq məqsədilə 22 fevral 1922-ci ildə Şefik Özdəmir bəyi vəzifəyə təyin etmişdir. Şefik Özdəmirin komandanlığı ilə başlanan Revandız əməliyyatından sonra türk qoşunları, 22 iyun 1922-ci ildə Revandıza çatmışdır. [5, s. 61] Şefik Özdəmir ingilislərə qarşı bölgədə böyük uğur qazanmışdır, hətta Dərbənd döyüşündən sonra Şaklava qəsəbəsini ələ keçirmiş və Mosulla əlaqə yaratmaqda uğur qazanmışdır. Sonralar Mustafa Kamal Atatürk ilə Süleymaniyyə vilayətinin başçısı olan Şeyx Mahmud arasında yaranan yaxşı münasibət sayəsində Köysancak ələ keçirilmiş və hətta bir türk qubernator da buraya təyin edilmişdir.

Lakin ingilislər Şeyx Mahmud bölgədə gücləndikdən sonra yeni axtarışlara başlamış, 1923-cü il martın 1-də Şeyx Mahmuddan Süleymaniyyəni tərk etməsinə istəmiş və qısa müddət sonra buranı bombalamışlar. Şeyx Mahmud Süleymaniyyəni tərk etdikdən sonra Şefik Özdəmir bəyin dəstəyi ilə 1922-ci il oktyabrın 10-da, yəni Kral Feysəl hakimiyyətə gəldikdən sonra qurulan bölgə hökuməti yox olmuşdur. Türkiyə Böyük Millət Məclisi Şefik Özdəmir bəyə və Şeyx Mahmuda yardım göndərə bilmədiyi üçün türk qoşunları Rəvandızı tərk edərək, 23 aprel 1923-cü ildə İran sərhədinə çəkilmişlər. İngilislər Rəvandızı ələ keçirdikdən sonra İraq hökuməti, Seyid Tahanı müvəqqəti olaraq qubernator təyin etmişdir. Milli Mübarizə və Lozanna Sülh Konfransından əvvəl Türkiyə, bölgə ilə kifayət qədər məşğul ola bilmədiyi üçün bu bölgədəki nüfuzunu itirmişdir.

Bu siyasi şübhələrlə yanaşı, türk inqilablarına qarşı da böyük reaksiya var idi. Təvfik Rüşti Arasın Məkkəyə papaq taxması o mühitdə birmənalı qarşılanmaya bilirdi. 1928-ci ildə Bağdad, Qahirə, Dəməşq və üstəlik Tunisdə din və dövlət işlərinin ciddi şəkildə ayrılması və latın əlifbasının tətbiqi hədsiz mübaliğə ilə şərh olunurdu: “Türklər öz dinlərini inkar edirdilər və onlar məscidləri

bağlamağa hazırlaşdılar [3, s. 30].

1921-ci il Ankara müqaviləsinə əsasən, Fransa Hatay və ya keçmiş Sancak türklərinin milli və mədəni varlıqlarını qorumağa borclu idi. Fransızlar Sancakla birlikdə Suriyadakı idarələrini dörd bölgəyə böldülər. Amma 1936-cı ildə hakimiyyətə gələn sosialistlər bu ölkəyə bütün müstəqilliyini verəcəklərini bəyan edəndə Ankara Sancakdakı türk administrasiyasından başqa bir rejimi tanımayacağını bəyan etdi. 1937-ci ildə Millətlər Cəmiyyətinin Sancakın Suriya daxilində nəzərdən keçirilməsi qərarı Türkiyənin siyasətini dəyişməyəcəkdir. Eyni Millətlər Cəmiyyəti 1925-ci ildə verdiyi qərarla Mosulu Türkiyədən ayırmışdı və Cümhuriyyət bu dəfə də Sancak üçün eyni addımın atılmasına dözə bilmədi. Türk qoşunları Adana və Qaziantepə yeridildikdə Fransa Suriyanı müdafiə edə biləcək vəziyyətdə idi. Amma Paris sağlam düşüncədən istifadə edərək Ankara ilə razılaşmaya üz tutdu. Fransız diplomatlarını ən çox narahat edən isə Sancak uğrunda müharibənin Atatürk-Hitler razılaşmasına gətirib çıxaracağı ehtimalı idi. Alman radioları da uzlaşma əldə olunana qədər Fransanın Sancakdakı mövqeyini sərt şəkildə tənqid edirdilər, lakin 1938-ci ildə qurulan Türkiyə Cümhuriyyəti, 1939-cu ilin iyulunda 62-ci vilayət olaraq vətənə qatıldıqdan sonra nasist verilişləri dərhal Suriya tərəfinə keçdi [2, s. 165-173].

İraq-Türkiyə münasibətləri 1933-cü ildən sonra müsbət inkişaf göstərdi. Hərb fakültəsinin məzunu Nuri Sait və onun Osmanlı idarəsində təhsil almış yaxın dostlarının söyləri yaxşı münasibətlərin qurulmasında böyük rol oynadı. Əslində, İraqı Türkiyəyə yaxınlaşdıran kürd üsyanları problemi idi ki, bu da hər iki ölkəni idarə edənlərin emosional meyillərindən çox narahat edirdi. Bu üsyanlar Türkiyəni 1939-cu ilə qədər məşğul etməklə yanaşı, 1927-1934-cü illər arasında İranla siyasi qarşıdurma da yaratdı. Türk qoşunlarının təqibindən xilas olmaq istəyən üsyançılar, asanlıqla İran ərazisinə daxil olaraq qaçıblar. Təbii ki, bunun üzərinə şah torpaqlarına daxil olaraq, döyüşlər davam etdi [4, s. 123-124].

Rza şahın kürd üsyançılarının sərhədi keçməsinə imkan verməyən tədbirlər görməsi ilə böhranı sona çatdırdı. Türkiyə Əfqanıstanla çoxdankı ənənəvi dostluq əlaqələrinə arxalanaraq, Kabil və Tehran arasında Helmund çayı sərhəd mübahisəsinin həllində də vasitəçilik etdi. Beləliklə, 1937-ci ilin iyulunda Şahın yay sarayında, Sədabadda Əfqanıstan, İraq, İran və Türkiyənin imzaladığı dördtərəfli əməkdaşlıq müqaviləsinin arxasında duran hadisələr bunlar idi. Sədabad paktı regional mübahisələrin həllini təmin edən sənəd idi. Çünki iqtisadi və mədəni əməkdaşlıq məsələləri haqqında məlumatlar yer almamışdır. İraqın layihəsi digər ərəb ölkələrinin də Sədabada qoşulmasını təmin etmək idi və bu səbəbdən Hatay probleminin təxirə salınması üçün Türkiyəyə edilən təkliflər heç bir nəticə vermədi.

Xarici siyasətdə Şərqə deyil, Qərbə yönümlü diplomatiya tətbiq etmək zərurəti yarandıqda Cümhuriyyətin siyasi liderlərini həm Yaxın Şərqdəki geosiyasi vəziyyət, həm də türk inqilablarının fəlsəfəsi birləşdirdi. 1932-ci ildə Millətlər Cəmiyyətinə daxil olan gənc Türkiyə Cümhuriyyəti Avropa dövlətlər ailəsinin üzvü olması tezisini müdafiə etdi. Avropanın ümumi siyasətinə təsir edən hadisələr indiyə qədər Türkiyəyə təsirsiz ötürməmiş, çağdaş sivilizasiyaya yönəlmiş prinsipləri ilə Cümhuriyyət Şərqi bəzi mühafizəkar ənənələrindən qopmuşdur. Türkiyənin xarici siyasətinin bu tezisi Balkanlarda köhnə düşmənlərlə inkişaf etdirilən mehriban qonşuluq münasibətləri nəticəsində gücləndi.

Atatürk çox gözəl bilirdi ki, gələcək böhran onun ölkəsinə Qərbdən təsir edəcək. Məsələn, Mussolini İtaliyasının Aralıq dənizindəki imperialist istəkləri Yunanıstan və Türkiyə arasındakı düşmənçiliyə son qoydu və toxumları 1929-cu ildə atılan Balkan Əməkdaşlıq Konfransları, 1934-cü ildə Rumıniya, Türkiyə, Yunanıstan və Yuqoslaviyanın imzaladığı Balkan Paktı ilə öz bəhrəsini verdi. Lakin Atatürk bu paktın hücum etməmək paktı mahiyyətində qalmaması, həm də müdafiə paktına çevrilməsi üçün ortağ hərbi komitənin yaradılmasını nəzərdə tuturdu. 1935-ci ildə İtaliyanın Həbəşistana hücumu belə bir tədbiri zəruri etdi. Balkan Konfransları bu istiqamətdə səy göstərmək əvəzinə, Bolqarıstanın paktıda iştirak imkanlarına diqqət yetirirdi. Sofiya Yunanıstan, Yuqoslaviya və Rumıniya sərhədlərinə yenidən baxılması müqabilində pakta girəcəyini bəyan etsə də, onların tələbləri qonşuları tərəfindən həddən artıq sərt bir şəkildə dəyərləndirildi [6, s. 467-477].

2. II Dünya Müharibəsindən öncə və sonra bölgədə geosiyasi gedişat

İtaliyanın Həbəşistana hücumundan sonra Türkiyə 1918-ci ildən sonra 20 iyun 1936-cı il tarixli Montrö razılaşması ilə Bosfor və Çanaqqala boğazlarını milisləşdirərək bu çox əhəmiyyətli dəniz keçidlərinə nəzarəti ələ keçirdi. Bir tərəfdən İtaliyanın Aralıq dənizində güclənməsini istəməyən Fransa və İngiltərə, digər tərəfdən isə Qara dənizi qapalı dəniz dövlətinə çevirmək istəyən Sovet Rusiyası Ankaraya heç bir çətinlik yaratmadı.

Cümhuriyyətin ikinci prezidenti İsmət İnönü də Balkan paktının ortaq müdafiə paktı olması üçün səylər göstərirdi. İtaliyanın 1939-cu il aprelin 17-də Albaniyanı ələ keçirməsi belə bir tədbiri əvvəlkindən daha vacib etdi. Lakin Yuqoslaviya güclü qonşusu İtaliyanı qəzəbləndirməmək üçün Balkan hərbi komitəsi yaratmaq cəhdlərindən çəkildi. Buna baxmayaraq, İnönü hesab edirdi ki, Balkan paktının indiki vəziyyəti ilə belə, təcavüzkar meyilləri məhdudlaşdırmaq iqtidarındadır. İyulun 11-də Yalovada Rumıniyanın xarici işlər naziri Qafençunu qəbul edən dövlət başçısı qonağına xəritə ilə bağlı fikirlərini hərbi baxımdan ətraflı izah edib. Sovet qoşunlarının hücum zamanı lazımı dəstəyi vermək üçün hara gedəcəkləri və türk qüvvələri ilə nə edəcəkləri göstərilirdi. Ona görə də, Balkan İttifaqı Sovetlərin dəstəyinə ümid edə bilərdi. Lakin 1939-cu il avqustun 21-də imzalanan nasist-sovet paktı ilə İnönünün bütün ümidləri puça çıxdı. Bu gözlənilməz inkişaf Türkiyənin xarici siyasətinin bütün hesablamalarını alt-üst etdi. Bundan əlavə, Moskva bu paktın danışıqlarını böyük məxfilik şəraitində apardı və 1929-1931-ci illərdə Türkiyə-Sovet paktlarının təkrarı olan 30 oktyabr 1935-ci il müqaviləsinin üzərinə qoyulan öhdəlikləri nəzərə almadı. Yəni sovetlər Almaniya ilə müqavilə bağlamazdan əvvəl Türkiyəyə məlumat verməli olsalar da, bunu etmədilər.

1945-ci ildə Türkiyə ilə İraq arasında yüksək səviyyəli əlaqələr başladı. 15-20 sentyabr 1945-ci ildə Türkiyəyə səfəri zamanı İraq naibi Abdullah və keçmiş baş nazir Nuri Sait Paşa Türkiyə ilə İraq arasındakı dostluq əlaqələrinin əhəmiyyətini vurğuladılar. Nuri Sait Paşa sentyabrın 21-də Yaxın Şərq əməkdaşlığının qurulması ilə bağlı bu açıqlamanı verdi; "İndiyədək yalnız ərəb ölkəsi arasında əməkdaşlıqdan bəhs edilirdi. Bundan sonra Birləşmiş Muletier Konstitusiyası çərçivəsində Türkiyə başda olmaqla İraq, Suriya, Misir, Fələstin və Əfqanıstan kimi Yaxın Şərq ölkələri ilə əməkdaşlıq qurulmalıdır" [7, s. 34-38].

1946-cı il martın 29-da İraq Əsnaflar Şurasının sədri Nuri Sait Paşa rəsmi nümayəndə heyəti ilə yenidən Türkiyəyə səfər etdi və Türkiyə və İraqa bağlı ciddi məsələlər ətrafında danışıqlar aparıldı. Bu danışıqların sonunda Türkiyə-İraq Dostluq və Yaxşı Qonşuluq Müqaviləsi imzalandı.

Yeni dostluq və yaxşı qonşuluq müqaviləsi ilə Türkiyə ilə İraq arasında sərhəd təhlükəsizliyi məsələsi dostluq əlaqələrindən imtina üçün ilkin şərt kimi qəbul edildi. Bu müqavilənin sərhəd qaydaları; 1926-cı il müqaviləsi ilə müəyyən edilmiş və tərtib edilmiş sərhədə uyğunluq, tərəflərdən birinin ölkənin bütövlüyünə və sərhəd toxunulmazlığına qarşı hər hansı hücum təhlükəsi olduqda və ya hücum edildiyi zaman bu barədə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının səlahiyyətli orqanına məlumat verilir. İki ölkə arasında sərhəd hər iki tərəfdən 75 kilometrlik məsafədən sərhəd olacaqdır. Belə ki, tərəflərin harmoniyasını pozacaq hər cür mübahisələrin həll olunmasını, tərəflərin bunu etməsini təmin etmək lazımdır. Sərhəd təhlükəsizliyinə və ölkənin bütövlüyünə qarşı fəaliyyət göstərməməlidir. Lakin, sərhədlərini silahlı şəxslərin hücumlarından qorumaq üçün bütün lazımi tədbirləri görməlidirlər.

Türkiyə-İraq sərhədi ilə bağlı protokol və razılaşmalarla sərhəd təhlükəsizliyi, silahlı qrupların fəaliyyətinin qarşısının alınması, lazımi tədbirlərin görülməsi və tərəflər arasında əməkdaşlıqla bağlı tənzimləmələr aparılıb.

Dostluq və mehriban qonşuluq müqaviləsi ilə eyni gündə imzalanan "Cinayət və məhkəməyə yardım müqaviləsi" də sərhəd təhlükəsizliyinin gücləndirilməsinə kömək etmək üçün hazırlanmış bir sənəddir. Bundan əlavə, "Türkiyə-İraq Dostluq və Yaxşı Qonşuluq Müqaviləsi" nə əlavə edilən protokollarla qaynaqların paylaşılması, təhsil, mədəniyyət, rabitə, nəqliyyat və s. məsələlər üzrə konsensus və əməkdaşlığa nail olmaq üçün əsaslar qoyulub. Bu protokollar aşağıdakılardır:

- Diclə, Fərat çaylarının və Kollan sularının nizamlanmasına dair protokol,

- ictimai təhlükəsizlik işlərində qarşılıqlı yardım haqqında protokol,
- təhsil, təhsil və mədəniyyət sahəsində əməkdaşlıq haqqında protokol,
- poçt-teleqraf protokolu, iqtisadi məsələlər və sərhəd məsələləri üzrə protokol.

Nəticə

Mosul məsələsi çərçivəsində formalaşan diplomatik, siyasi, iqtisadi və sosial-mədəni problemləri müəyyən edən əsas amil Mosul neftçiləri, yəni Mosul neft siyasətidir. Mosul bölgəsindəki neft ehtiyatlarının həm Türkiyə, həm də İraq üçün milli və beynəlxalq münasibətlərdə son dərəcə əhəmiyyətli və müəyyənədicə gücə malik olduğu və bundan sonra da olacağı açıq şəkildə görünür. Tarixi prosesi nəzərə alsaq, Türkiyə Türkiyə-İraq dostluğunu inkişaf etdirmək üçün Mosul neftindəki haqqına məhəl qoymadı və 25 ildir neft haqqı ilə bağlı lazımı sanksiyalardan istifadə etmədi.

Türkiyənin Mosul neftinə yaxınlığı, Türkiyə və İraq xalqları arasında davam edən mədəni, dini və etnik tərəfdaşlıq Türkiyənin nefti ələ keçirmək və ya ona nəzarət etmək istəyən ölkələrin hədəfinə çevirir. Üstəlik, bu vəziyyət Türkiyəyə strateji üstünlük verməkdənsə, daimi bir qarışıqlıq mühitini canlı saxlayır.

ƏDƏBİYYAT

1. Altay F., 10 Yıl Savaş ve Sonrası 1912-1922. İstanbul: İnsel Yayınları, 1970, 545 s.
2. Feridun E. “Musul Sorunu ve Körfez Petrolleri”/ Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. II, Sayı 20, Mart, 1991, s. 165-175
3. Kürkcüoğlu Ö., Türkiye'nin Arap Ortadoğusuna karşı politikası, 1945-1970. Ankara, A. Ü.S.B.F. Yayınları, 1972, s. 249-251
4. Nassif H. “Süper Güçlerin Stratejileri içinde Arap Dünyası ve Türkiye”, Editör: Ali Çankırılı. İstanbul: Timaş Yayınları, 1994, s. 467-477
5. Türkmen Z., “Özdemir Bey'in Musul Harekâtı ve ingilizlerin karşı tedbirleri”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt: 17, Sayı: 49, Ankara 2001, s. 49-79
6. Veysel A., “İrak-Suriye Arası Mekik Diplomasisi: Türkiye'nin Arabuluculuğu”/ Ortadoğu Analiz, Cilt 1, Sayı 9, Eylül 2009, s. 8-15.
7. Yeşilbursa B. Kemal “Geçmişten Günümüze Irak Meselesi”/ Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 29 (Özel Sayı-II), 2009, s.1315-1343

Резюме

Ульвия Байрамова

Политика Турции в Ираке и проблема Мосула в 1926-1956 гг.

Мосул, образующий северный регион Месопотамии [Ирак], с древних времен оказывал действенное влияние на формирование и развитие различных культур и цивилизаций. Мустафа Кемаль уделял особое внимание вопросу о Мосуле во время Первой мировой войны, национальной борьбы, а также во время и после Лозаннской мирной конференции и даже был готов снова начать войну с Великобританией по этому вопросу. Важнейшим параметром турецкой внешней политики в период с 1922 по 1926 год была тема Мосула, но поскольку Турция не могла добиться положительных результатов в ходе переговоров и различных проблем, возникших с союзными войсками, в сочетании с угрозой территориальной целостности страны из-за внутренних восстания и продолжение начатых реформ привели к подписанию Анкарского соглашения 5 июня 1926 г. и отказу от военного варианта. Заявление Мустафы Кемалю «Мир дома, мир во всем мире» стало ориентиром во внешней политике и привело к принятию включения Мосула в границы Ирака, который был подмандатной территорией Великобритании. Хотя исход Мосульского вопроса против Турции вызвал дискуссии, которая продолжается и по сей день, после этого события Турция вступила в период мира, который «залечит» раны войны. В своей внешней политике новое турецкое государство приняло концепцию «поворота своего направления на запад, несмотря на все зло, причиненное западными государствами», и для этого было вынуждено решить свои политические и другие проблемы с Англией.

До тех пор, пока Мосул не был присоединен к границам, находящаяся под мандатом Великобритании с 1890 года территория Ирака, богатые нефтью месторождения Керкук, которая была частью провинции Мосул и

которая сегодня управляется как провинция, рассматривается как возможный центр конфликта интересов как внутренних, так и иностранных сил.

Ключевые слова: *Мокул, Ирак, Мустафа Кемаль Ататюрк, Исмет-паша, Турция, Великобритания, война, мир*

Summary

Ulviyya Bayramova

Turkey's Iraq policy and the Mosul problem in 1926-1956

Mosul, which forms the northern region of Mesopotamia [Iraq], has had an effective influence since ancient times in the formation and development of various cultures and civilizations. Mustafa Kemal gave particular attention to the Question of Mosul during the First World War, the National Struggle and during and after the Lausanne peace conference and was even willing to go to war with Britain again over this question. The most important parameter in Turkish foreign policy between 1922 and 1926 was the subject of Mosul, but because Turkey could not obtain positive results during negotiations and the various problems that occurred with the Allied forces coupled with the threat to the nation's territorial integrity due to domestic rebellions and the continuation of the reforms that had commenced, led to the signing of the Ankara Agreement on 5 June 1926 and the abandonment of the war option. Mustafa Kemal's "Peace at Home, Peace in the World" statement became a benchmark in foreign policy and led to the acceptance of the inclusion of Mosul within the boundaries of Iraq that was a mandated territory of Britain. Although the outcome of the Mosul issue against Turkey caused a debate that continues to this day, after this event Turkey entered a period of peace that would "heal" the wounds of war. In its foreign policy, the new Turkish state adopted the concept of "turning its direction to the west, despite all the evils caused by Western states," and for this it was forced to solve its political and other problems with England.

Until Mosul was annexed within the boundaries of Britain's mandated territory since 1890 of Iraq, the oil rich reserves of Kerkuk, that was a sub province of Mosul and which is today administered as a province, is viewed as a possible center of conflict of interests of both domestic and foreign forces.

Keywords: *Mosul, Iraq, Mustafa Kemal Ataturk, Ismet Pasha, Turkey, Britain, War, Peace*

Redaksiya heyətinin üzvü t.e.f.d. Rüstənova Aybəniz Vilayət qızının rəyi əsasında çapa məsləhət görülmüşdür.